مەرگی ئەویتر لە گۆشەنیگای خەمەکییەوە … کاوان محەمەدپوور

سرنجێک لەسەر ڕۆمانی خۆوزێان، نووسینی سراج بناگەر

پێشەکی

هایدیگەر بە ئاماژە بە مەرگی (ئۆفێلیا) لە شانۆنامەی (هەملێت)ی شێکسپیر، «مەرگ لە ناو ئاو دا» بە جوانترین مەرگ دەزانێ. ئۆفێلیا لە پاش ئەوەی باوکی- بە هەڵە- لەلایەن هەملێتەوە ئەکوژرێت، شێت ئەبێ و بە دەسچنێک لە گوڵ خۆی لە ئاودا دەخنکێنێ. ئەم ئاماژەی هایدیگەر، لە ئاست ڕەخنەی ئەدەبییەوە-جێخت دەکەمەوە لە ئاست ڕەخنەی فەنی ئەدەبیاتدا!- بە تاوتوێی ڕۆمان هیچ یارمەتییەکمان نادا، ئەوەی کە تیۆری هایدیگەر لە ئاست ڕەخنەی ئەدەبی ناتوانێ یارمەتی دەرمان بێت دوو هۆی زۆر ئاسایی هەیە، یەکەم: هایدیگەر فەیلەسووفە و ڕەخنەگری ئەدەبی نییە، کەواتە تیۆرییەکانی هایدیگەر لە ئاست فەلسەفەی نەزەری ئەدەبیات بەکەڵکن، یانی دەتوانین بە بووتیقای ئەدەبی کەڵکیان لێوەرگرین، نە وەک ڕەخنەیەکی فەنی ئەدەبیات. دووهەم: هایدیگەر سەری کێشە و ناکۆکی لەگەڵ گشت هونەری مۆدێڕن (بە شێعر و ڕۆمان و نیگارکێشی و…)وە هەیە، دیارە کە ڕۆمانیش یەکێ لە سەرچاوە هەرە گرینگەکانی هونەری مۆدێڕنە، کەواتە لەسەرتاوە ڕوانگەی هایدیگەر بۆ ئەم باسە ڕوونە.

بەڵام هەی ئاماژەی من لە سەرەتای ئەم وتارە بۆ ڕستەکەی هایدیگەر دەگەڕێتەوە سەر پەیوەندی یەک وێنا و دوو چەمکی هاوبەش لە ڕۆمانی (خۆوزێان) و ڕستەکەی هایدیگەر. وێنای (مەرگ لە ناو ئاودا) و دوو چەمکی (مەرگ) و (پاشماوەکانی مەرگ). بابەتی (مەرگ)- کە وەک یەکێ لە باسە سەرەکییەکانی ڕۆمانی خۆوزێان وایە- لەلایەن هایدیگەرەوە بە تێر و تەسەل قسەی لەسەر کراوە وهاتەتە ژێر نیگای فەلسەفیانەی ئەو، کەواتە بۆ شیکردنەوەی ناوەڕۆکی ئەم باسە وەکوو پرسیارێکی گرینگی فەلسەفی هایدیگەر دەتوانێ یاری دەرمان بێت(نە وەکوو ڕەخنەگرێکی ئەدەبی). من سەرەتا بە کورتی لە ڕوانگەی گێڕانەوەناسی، پێکهاتەی ڕۆمانەکە تاوتوێ دەکەم تا بە چەشنێک پەیوەندی پێکهاتەی ڕۆمان و ناوەڕۆکی باسەکە لەیەک گرێ دەین و هەوڵ و پاساوی ڕەخنەی ئەدەبیشمان بۆ شیکردنەوەی ناوەڕۆکی باسەکە هەبێ. دواتر دەچمە سەر شی کردنەوەی ناوەڕۆکی ڕۆمانی خۆوزێان و پەیوەندی مرۆڤ بە چەمکی (مەرگ، ئەبژەی لە دەستچوو و خەمەکی) باس

دەکەم. بە ئەم باسە کە دەتە خانەی کردەوە دەروونناسییەکانی مرۆڤ، پێویستمان بە وتارەی (شینگێڕی و مالیخولیا)ی فرۆیدەوە هەیە.

بەکورتی ئەم وتارە لە دوو بەش پێکهاتووە، یەکەم سرنجێکی کورت لەسەر گێڕانەوەناسیی ڕۆمانی خەوزەڕان و دواتر تاوتوێی ناوەڕۆکی ڕۆمان بە سازدانی مەنزوومەیەکی نەزەری لە دوو ڕوانگەی هایدیگەر لەسەر (مەرگ وەکوو چەمکێکی ئینتزاعی) و، خوێندنەوەی فرۆید لە (ئاکاری مرۆیی لە دوا مەرگ و لە دەستدان)، بە پێوسیتی هەر دوو بەشی وتار، هەوڵ دراوە لە دەستەواژەی تایبەت بە باسەکە کەڵک وەربگرم، لە بەشی گێڕانەوەناسیدا باس لە نووسەر ناکرێت و (گێڕەوە)-راوی- و چۆنیەتی گێڕانەوە شی دەکرێتەوە، بەڵام لە بەشی دووهەم بەپێی پێویست، باس لە ئەندێشەکانی نووسەر لە ڕووی هێماکانی دەقەوە دەکرێ. نووسەری ئەم وتارە، لەسەر ئەو باوەڕەیە شرۆڤە و ڕاڤە کردنی دەق، هیچ ئەوەی کە نابێتە هۆی (مەرگی داهێنەر)-تیۆری ڕۆڵان بارت-، بەڵکوو بەچەشنێکیتر نووسەر زیندوو دەکاتەوە و لە جەستەیەکی‌تردا بە خوێنەری شەمەند دەکا. ئەم بۆچوونە هیچ دژایەتی لەگەڵ شرۆڤە جیاوازکانی دەق یان هەوڵی بە ئەنجام بە دۆزینەوەی مانای ڕێکی ناومێشکی نووسەر نییە، چوون ڕەنگە تەنانەت خودی نووسەریش ئاگادار نەبێ لەو کاتەدا ڕێک بۆچی بیریکردۆتەوە، یان ئەگەر لە دانیشتێکی خۆمانەشدا بۆمان باس کا دیسانەکە بەشێ لە ڕاستییەکانی چیرۆک ونن و کەس دەستی پێناگەن. کەواتە مەبەستی بەشی دووهەمی ئەم وتارە-کە هەر لە پێوەندی بەشی یەکم دایە- شەمەند کردنی نووسەر لە جەستە و مانایەکی‌تر دایە، نە کوشتن و کۆتایی پێهینانی!.

مەوداکانی گێڕانەوە و بەرسازکردنی ڕووداو:

ڕۆمانی خەوزەڕان -کە بەسەرهاتی عەشق و لە دەستدانمان لە بیست و چوارکاتژمێردا بۆ دەگێڕێتەوە- لە شێوازی(سبک) کلاسیک بە گێڕانەوەی ڕووداوەکان کەڵکی گرتووە و (گێڕەوەی زانای گشتی سنووردار)(راوی دانای کل محدود)ی بۆ بەسەرهاتەکان هەڵبژاردووە، لەحنی گێڕەوە لەم رۆمانەدا، خۆ لە قەرەی حەقایەت بێژی دەدا و نزیک دەبێتەوە لە گێڕانەوەی رۆژەزاری کوردی. هەرلەسەرەتای ڕۆمانەوە، گێڕەوە وەسفی دۆخێکیمان بۆ دەکا کە قەرارە ڕووداوەکانی چیرۆک لەوێدا ڕوو بدەن، ئەم وەسفانە لە سەرانسەری ڕۆمان پاتە دەبنەوە، وسفی خۆر و هەوای بەهار، وەسفی جێگە و کاتەکان، وەسفی کێوی ئاویەر و شوێنگەکانی (بڕوانە لاپەڕەکانی (٥)و(١٠٠)و...) ئەم چەشنە لە وەسف کردنی فەزای چیرۆک، شێوازی ڕۆمانی کلاسیکە کە بە مەبستی هاندانی خوێنەر بۆ ناو

کا یەکانی ڕۆمان و نزیک بوونەوەی لە ڕووداوی چیرۆک بەکار دێت.

هەر بەم پێیەش گێڕەوەی ڕۆمان لە پلەیەکی نزیکەوە بەسەرها تەکانی ڕۆمـــان دەگێڕێتەوە، واتە بە ڕووداوەکـــان نـــزیکە و (مەودا)(Distance)ی گێڕەوە و بەسەرها تەکان زۆر نییە ، بۆیەش خوێنەر لەگەڵ عەینیەتـــی ڕووداو بەرەوڕوو دەبێتەوە، وەختێ گێڕەوە بـــاس لە ڕووداوەکانی چیرۆک دەکا لە زۆر بەی شوێن هەوڵ دەدا، لە شێوازی ناوەندی کردنەوەی(Focalization) سفر، کەڵک وەرگرێت. مەبەست لە ناوەنـــدی کـــردنەوە، چەقســازی یـــان تیشکۆخولقانـــدنە کە لە گێڕا نەوەناسیدا بە مەبەست و کارکردی بەرچاوکردنەوە و لە ناوەند گرتن دێت. بە ڕوانگەی ژیرارد ژێنێ، لە هەر چیرۆکێکدا دەتوانین سێ شێوەی ناوەندی کردنەوەمان هەبێ: ١) ناوەندی کردنەوەی ناوەکی: مەبەســت ئەوەیە کـــاتێک رووداوی چیـــرۆک، لە گۆشەنیگـــای یەکێ لە کاراکتێرەکان دەگێڕدرێتەوە و بەردەنگ دەرک و فامی کاراکتێر لە رووداوەکە وەردەگرێت (وەکوو کاتێک ژۆزێف-کا لە ڕۆمانی مووحاکمەی کافکادا، وسفی ماڵێکی ئاسایی دەکا کە لە فامی ئەودا وەک دادگا دەنوێنێت). ٢) ناوەندی کردنەوەی دەرەکی: کاتێک لە گۆشەنیگایەکی پەسیق□و□ چیرۆک دەگێڕدرێتەوە، واتە گێڕەوە وەکوو کامێرایەک تەنیا هەڵسووکەوتی کاراکتێرەکان پێشان دەدات و هێچ باسێک لە فام و دەرکی کەسایەتی لەمەڕ رووداو ناکا، ٣) ناوەندی کردنەوەی سفر: کە مەبەســت لەوەیە، کـــاتێک گێڕا نەوە لە گۆشەنیگـــای هیـــچ کـــام لە کاراکتێرەکان ناگێڕدرێتەوە و بەردەنگ تەنیا لەگەڵ شێوە ڕوانینی گێڕەوە بەرەوروویە، وەکوو چیرۆکگەلێک کە گێڕەوەی زانای گشتی هەیە و گێڕەوە خۆی قسە دەکا. هەر بەم شێوەی ئاماژەمدا، ڕۆمانی خەوزڕان لە زۆر بەی شوێنەکـــان لە شێـــوازی ناوەنـــدی کـــردنەوەی ســـفر کەڵـــک وەردگرێـــت، ئەم شێـــوازە لەگەڵ پێکهـــاتەی گشتـــی چیـــرۆکەکە و کەڵـــک وەرگرتن لە گێڕەوەی زانای گشتی یەکگرتووەی هەیە و بەباشی لەگەڵ یەکدا دەگونجێن. بۆ نموونەی ئەم ناوەندی کردنەوە دەتوانین ئاماژە بە لاپەڕەکانی: (٣٣)و(١٠١)و…بکەین.

ئەگەر بڕوانینە شێوازی ناوەندی کردنەوە لە ئاستی کاراکتێرەکاندا ئەبینین کە گێڕەوە لەو ئاستەدا لە ناوەندی کردنەوەی ناوەکی سوود وەردەگرێت، واتە تەنیا وەکوو کامێرایەک هەڵسووکەوتی کاراکتێرەکان ناگێڕێتەوە، بەڵکوو بە باشی فکر و خەیاڵیان لە قاڵبی لەحنێکی شیاوە بۆ هەر کام لە کارەکتێرەکان نمایش ئەدا. هەر ئەم تەکنیکە- کە بەباشی لە ناو ڕۆماندا گونجاوە- ئاستی پێکهاتەی کاراکتێرەکانی بـــردۆتە ســـەر و خـــوێنەر لەگەڵ کاراکتێرسازی فەنـــی و ڕێـــک و پێـــک

بەرەوڕوویە. بۆیەش ئەتوانین ئاماژەکەین ڕۆمانی خەوزڕان نموونەیەکی باشی (ڕۆمانی کاراکتێر) لە ئەدەبیاتی کوردستانی ڕۆژهەڵاتە. بە شیاوی، لەحنی یەک بە یەکی کاراکتێرەکان پارێزراوە و بێ ئەوەی ناوی کاراکتێرەکانمان لەبەر دەست بێت ئەزانین کام کاراکتێر قسە دەکا یان فڵان هەڵسووکەوت لەخۆی ئەنوێنێت. تەنانەت ڕوانگە و بەرسازەی بازە (سەگی فەریدوون) و بەختیار (هاوڕێ فەریدوون) و خودی فەریدوون بە (تەنیایی و مەرگ) بە باشترین شێوە لە ناو ڕۆماندا گونجاوە.

ئەم شێوە لە کاراکتێرسازی ئاگاداری و لێزانییەکی تایبەتی لە چەشنی ناوەندی کردنەوە و لەحندا پێویستە، واتە دەبێت سێ چەشنی ناوەندیکردنەوە و لەحن بە باشی لە لۆژیکی چیرۆکدا جێ بگرێت و بەپێ پێویست ئەم ئاستانە ئاڵۆگۆڕیان بەسەر بێ- کە (خەوزڕان) توانیویەتی لەم ئاستەدا بە باشی سەرکەوێت-. مەوادی کەمی گێڕەوە لەگ□□ □وداوی چیرۆکەکە و پێوەندی نێوان پێکهاتەی هێڵی ڕۆمان و گەڕانەوەکان(Flash Back)-کە تەنیا لە ڕووی بیرەوەری□کانی کاراکتێر و گێرەوە بۆ خوێنەر روون د□ب□ن□وە-، هێڵی چیرۆک بەباشی دەباتە پێش. کەڵک وەرگرتن لە لەحنێکی نزیک بە حەقایەت بێژی، سەمیمییەتی نێوان خوێنەر و ڕۆمانەکە شەمەند دەکا و دەبێتە هۆی ئەوە خوێنەر بە ئەدەبیاتی گێڕەوە نزیکتر بێتەوە.

گێڕەوە بەردەوام لە وشەی (جا) بۆ گێڕانەوە کەڵک دەگرێت:«جا بێ ئەوەی تەمار ئەم بمێنێ»،«جا بەکەنینەو درێژەی دا»، «جا ئەوەنە هەڵاورد و ئەوەنە درێژەی دا»، «جا وەک ئەوە لە قسەکەی خوەی ترسیاوێ»و…«…». ئەم شێوە لە لەحنی گێڕەوە، بیرخەرەوەی گێڕانەوەی ئاسایی و بەتایبەت حەقایەت بێژی کوردییە. پێوەندی ئەم لەحنەی گێڕەوە و ناوەڕۆکی ڕۆمانەکە-مەرگ و لە دەستدانی خۆشەویست- دەتوانێ پاساوێکی زانستی هەبێ کە لە درێژەدا باسی لێوەدەکم.

گێڕەوە لە زەمەنی(tense/ Tempus) ئاسایی و هێڵی بە گێڕانەوە کەڵک دەگرێت و بە هیچ شێوە خۆی لەقەرە شێواندی زەمەن نادا. تەنانەت خوێنەر بۆ ئاگاداری لە ڕابردووی □وداوەکان لە ڕووی بیرەوەری کاراکتێر و گێڕەوە زانیاری پەیدا دەکا، ئەم شێوە لە (گەڕانەوە بۆ ڕابردوو) (Flash back) شێوازی ئاسایی کایە بە زەمەنە، لە هیچ شوێنک لەم چیرۆکدا(گەڕانەوە بۆ داهاتوو)مان (Flash Forward) نییە و گەڕانەوەکان لەگەڵ زەمەنی چیرۆکی یەکتر دەگرنەوە، هەر بۆیە (زەمەنی چیرۆکی) لەگەڵ (زەمەنی دەق) یەکگرتوویان هەیە و تەنیا واقیعێک کە پێکهاتەی هێڵی چیرۆک دەوێستن□ت، بیر□و□ری□کانی

گێڕەوە وکاراکتەرەکانە کە بەم شێوەی باسم کرد شێوازی ئاسایی بەکار هێنانی (گێڕانەوە بۆ ڕابردوو)(Flash back) لە چیرۆکی کلاسیک دایە، هەڵبژاردنـــی گێڕەوە بە ئەم چەشنە زەمەنەش گونجـــاوی لەگەڵ پێکهاتەی گشتی ڕۆمانەکە هەیە. گێڕەوە بۆی هەیە (زەمەنی چیرۆکی) و (زەمەنی دەقی) ڕووداوەکان تێک بدا و بە پێی پێوسیت ئاڵوگۆڕیان بەســەر بێنێت، بەڵـــام بە ئەم کـــارە یەکەم، دەبێ لەگەڵ لۆژیـــک و پێکهاتەی چیرۆکەکەی هاوتەریب بێت و دووهەم: ئەم شێوە کایە بە زەمەن لە ڕۆمـــانی مۆدێرنیستی و پۆســـت مۆدێرن دا دەبینـــرێتەوە نە ڕۆمانێک بە پێکهاتەی کلاسیکەوە.

ڕۆمانی نووسەرە کلاسیکەکان(مەبەست ئەو نووسەرانەیە کە بە شێوازی کلاسیک ڕۆمان ئەنووسن)، بۆ نموونە تۆلستۆی، باڵزاک، داستایۆفسکی، مارک تواین و… کەمتر کایەی فۆرمی و هەر بەم پێیەش کایەی زەمەنی لەناو کارەکانیاندا هەیە، ئەم شێوە لە ڕۆمان زیاتر گرینی بە ناوەڕۆکی ڕۆمان و کاراکتەرسازی ئەدات تا ئەزموونی فۆرمی. هەڵبەت ئەمە بە هیچ ڕوو بەو مانایە نییە ڕۆمانی مۆدێرنیستی گرینگی بە ناوەڕۆک نادا، بەڵکوو بە پێچەوانەوە ئەم دەستە لە نووسەران بە کایەی فۆرمی ئەیانهەوێت ناوەڕۆک بە جەختێکی زیاتر و چەشنێکی‌تر بە زەینی خوێنەر هەناردە بکەن.(بۆ ئەم باسە بڕوانە جیاوازییەکانی شێوازناسیی ڕۆمان).

ئەبژەی لە دەستچوو و پاشماوەکانی مەرگ:

هەر بەم پێیەی لەسەرەوە باسم کرد ڕۆمانی خەوزەان بە شێوازی کلاسیکەوە دارێژراوە و ناوەڕۆکی ڕۆمان شەڕێکی دەستەویەخە لەگەڵ دوو بیرۆکە و پرسیاری هەر گرینگ و کلاسیکی ژیانی مرۆیین، واتە (لە دەستدان و مەرگی خۆشەویست و، ژیانی مرۆڤ دوا ئەم کارەساتە). فەرەیدوون، (کاراکتەری سەرەکی ڕۆمان) لە پاش مەرگی خۆشەویستەکەی (سەیران) لە ناو دەریادا، تەرکی ئاشنا و ڕۆشنا دەکا و چی‌تر ئەم کوڕە شۆخ و شەنگەی جاران نامێنێت. لە ناو ڕۆماندا ئەمە بەردەوام لەگەڵ فکر و خەیاڵاتی فەریدوون لە پاش ئەم کارەساتە بەرەڕووین و هەڵسووکەتی فەریدوون لەمەڕ نەسیحەت و پەندەکانی دەورووبەرییەکانی ئەبینین.

هایدیگەر مەرگ بە ڕاستەقینەترین ڕووداوی مرۆیی ئەژمار دەکا و بە چەشنێک لە (ئەگزیستانس)(Existence)ی مرۆڤی دەزانێت و دەڵێت: «مەرگ تەنیا بە مرۆڤ بوونی هەیە». ئەم ڕستەیەی هایدیگەر بەو مانایەیە کە تەنیا مرۆڤە کە ئاگاداری بەسەر مردنی خۆیدا هەیە و

ئەزانێت ڕۆژێ ئەمرێت-حەیوانەکانی‌تر چوون ئەم ئاگاداریيان نييە نازانن کە دەمرن-.مەرگ بۆ مر▯ق ه▯میشە چەمکێکی پڕ لە پرسیار و مەترسییە، پڕ لە پرسیارە چوون –چ لە گریمانەی: زیندوو بوونەوەدا و چ لە گریمانەی: مەرگ کۆتاییە-، مر▯ق نازانێ دوا مەرگ، ڕێک چی بەسەر دێت. لە لایەکی‌ترەوە مەرگ (هەڵکەوتە)کانی ژیان بە کۆتایی دێنێت و ئیتر مر▯ق د▯رفەتێکی بۆ هەڵبژاردن لە ناو ژیانیدا نامێنێت، مەرگ ئیمکاناتی وجوودی ژیان بەکۆتایی دێنێت و پێش بە گۆڕانکاری لە مر▯قدا دەگرێت، نەبوونی زانیاری بەسەر: پاش مەرگدا و سڕینەوە و داماڵینی هەڵکەوتەکان و دەرفەتەکانی ژیان، خۆی لە خۆیدا ترسناک و مەترسی دارە. ئەم ترسە لە مەرگ دەبێتە هۆی ئەوەی هەر وەخت باس لە مەرگ دەکەین، مردن پاڵ دەیەنە باوەشی «ئەو یتر»ەوە. (من نووسەری ئەم ڕستانە لەبارەی ڕۆمانی خەوزڕان و ئێوەی خوێنەرانیش، ڕۆژێ دەمرین!)، تەنانەت ئەم ڕستەی منیش ترسی پێوە دیارە.

بە بۆچوونی هایدیگەر مەرگ شەخسی‌ترین و تاک▯ترین ڕووداوی م▯ر▯ی▯، بەڵام ترس لە مردن هەمیشە وەها دەکا ئێمە مەرگێ کە ئەزموونی تاکەکەسی▯-هەڵبەت ئەگەر بتوانین وەکوو ئەزموون ناوی لێ بێنێن- بەشێوەی خێڵی و جەماوەری باسی لێوەدەکەین و خۆمان بە تەنیا لەمەڕ مەرگ نا▯▯ینەوە. بۆ نموونە لەم ڕستەیەمدا: (من نووسەری ئەم ڕستانە لەبارەی ڕۆمانی خەوزڕان و ئێوەی خوێنەرانیش، ڕۆژێ دەمرین!)، لێرەدا ترسی من لە مەرگ وەهای کرد کە لەسەرەتادا خۆم لە ئەزموونی تەنیایی مەرگ بپارێزم و ئێوەی خوێنەریش لەگەڵ خۆم دەم. دووهەم مەرگ (فەرافکەنی) بکەم بۆ سەر ئێوەش! واتە مەرگی ئەوانی‌تر لەمەڕ مەرگی خۆمدا بەرجەستە کەمەوە. (هەموومان ڕۆژێ ئەمرین) بۆ هایدیگەر ڕستەیەکە کە مر▯ق ل▯ ترسی ئەزموونی تاکەکەسی مەرگەوە، بەکاری دێنین. کە واتە بیرکردنەوە لە مەرگ ترسناکە.

بەلای هایدیگەرەوە تەنانەت ئەوانەی ئ▯▯ژن مەرگ بۆ من ترسناک نییە لە ترسی مەرگەوە وەدەڵێن، چوون ئەم ڕستە هێمای هەوڵ بۆ دوور خستن▯وەی (بیرکردنەوە لە مەرگ)▯، ب▯▯ژ▯ری ئەم چەشنە ڕستەیە، وەها دەنوێنێ کە «من پرسیارم لە مەرگ نییە»، ئەوە لە حاڵێکدایە کە چەمکی مەرگ، چەمکێکی پڕ پرسیارە و هیچ کات مر▯ق ب▯ هۆی خسڵەتی ئیگزیستانسییەوە ناتوانێ لەم پرسیارە خۆ بپارێزێت. لە بەرەوڕووبوونەوە لەگەڵ مەرگ دایە کە ئەدەبیات و فەلسەفە کارێکی دژوارە، چوون ئەم دوو ساحەتە توانستی ئەوەیان هەیە لەگەڵ یەکێ لە مەترسیدارترین و بێجوابترین پرسیارەکانی مرۆیی بەرەوڕوومان

کەنەوە،
لە ڕۆمانی خەوزڕاندا نووسەر بەردەوام لەدەمی کاراکتێرەکانەوە- بەتایبەت بەختیار و دوکتۆر کەلام- ئاماژە بەوە دەکا کە گشتمان ڕۆژێ ئەمرین و مەرگ شتێ نییە تەنیا بۆ (سەیران) هاتبێتە پێش. لێرەدا ترس لە مەرگ، نووسەری خەوزڕان بەرەو ئاقارێک دەبا کە دەسداt□ نووسینی بەرهەمێ کە لەسەرەتاوە بەهیچ ڕوو ناتوانێ وەکوو ئەندێشە خۆی لێ بپارێزێت، کەواt□ ناچارە دەری ببڕێ، دووهەم ترسی ئەم ئەندێشە و نزیک بوونەوەی ساتەوەختیانەی مەرگ، ناچاری دەکا لە دەمی کاراکتێرەکان ئەم پاساوە بۆ مەرگی ئەوانی‌تر بێنێتەوە: «هەموومان ڕۆژێ ئەمرین». بازە(سەگی فەریدوون) نازنێ مەرگ چییە و نەبوونی سەیران بە مەرگ تەعبیر ناکا، بەڵکوو تەنیا دەزانێ ماوەیەکە سەیران دیار نییە، بۆیە شرۆڤە و ڕاڤەیەکی تایبەتی لەسەر مەرگ نییە. هەر وەک باسمان کردن ئاگامەندی بەسەر مەرگدا، ئاگامەندی تایبەتی مرۆییە، نە حەیوانەکانی‌تر. ترسی مەرگ لەم ڕۆمانەدا ئەوەندە بە هێز دەبێتەوە کە نووسەر گشت ڕوودا□و□کانی ڕۆمان لە چواچێوی مەرگی ئەویتردا بۆ خوێنەر باس دەکا، (مەرگی سەیران) لە ڕۆماندا بە پەراوێز دەکەوێت و هەر لەسەرەتادا، نووسەر هەوڵ دەدا باسی ئاکاری مرۆڤ لە پاش (ئۆبژەی لەدەسچوو) بکا.

گشتی ئەم ئەندێشانەی نووسەر دەکەوێتە بەر لە نووسینی ڕۆمان. واt□ ترس لە مەرگ وەها دەکا یەکەم مەرگ (فەرافکەنی) بکا بۆ سەر ئەویتر، دووهەم لە پێناو مەرگی ئەویتردا و بیرۆکەی مەرگی ئەویتر، لەگەڵ دۆخێکی –ڕەنگە تەنانەت ناخۆشتر لە مەرگی خۆمان- بەرەوڕوومان دەکاتەوە، ئەویش ژیان و کردەوەی کەسەکان، لە پاش مەرگ و لە دەستدانی خۆشەویستەکانیانە. بە گێڕانەوەیەکی‌تر کاt□ من، مەرگی خۆم بە پاساوی ڕستەی (هەموومان دەمرین) لەخۆم دوور دەکەمەوە، لە مانای ڕاستی□قینەدا ئەم مەرگە ئەنێرمە باوەشی ئاشنا و خۆشەویستەکانم. ڕێک لێرەدایە کە ڕۆمانی (خەوزڕان) دەسپێدەکا، واt□ پاش کۆتایی بیرۆکەیەک سەبارەت بەمەرگ (دوور کردنەوەی مەرگ لە خۆم) و دەسپێکی بیرۆکەی‌تر سەبارەت بە مردن (مەرگی ئازیزانم)، لێرەوەیە کە نووسەر بە پێوسیت دەزانێ لەگەڵ کەسانی‌تر بۆ ئۆقرە گرتنی دەروونی قسە بکا!، کەواt□ □□مان دەنووسێت.

فەریدوون لەگەڵ مەرگی خۆشەویستەکەی دەست□و□یخ□یە دەبێتەوە، ئۆبژەیەک لە خۆشەویستی هەبوو کە ئەلان بوونی نەماوە. تازەودا دەلاقەیەکی هاوبەش بۆ دیتنی دونیا و بەسەرهاتەکانی بۆ فەریدوون بوونی نییە. پەنجەی مەرگ خۆشەویستەکەی لەگەڵ خۆی برد- تەنانەت

ئەگەر بەشی شی بێتەوە هەی مەلەکردنی سەیران لە ناو دەریادا و دوور ڕۆشتنی و دواتر خنکانی چی بووە، دیسانەکە ئەم ڕەنجەی پاش مەرگی سەیران بە فەریدوون (کە دەتوانە هەر یەک لە ئێمە بین) بەردەوامە-. لێردا بە باشی بۆمان دەردەکەوێت چەمکی مەرگ، بە دوو سەرەوە، چ مەرگی خۆمان، چ مەرگی ئەویتر دووبارە ترسناکە.
ئەمانی خۆزیان بەرەو ئەم پرسیارەمان دەبا کە کردەوە دەروونییەکانی مرۆڤ پاش مەرگ و لە دەستدانی خۆشەویستەکانیان (یان ئۆبژەی لە دەستچوو) چۆنە؟ ئەمە پرسیاری فرۆید لە وتاری (شینگێڕی و مالیخولیا)یە. فرۆید لە وتاری (شینگێڕی و مالیخولیا)دا دوو چەمکی شینگێڕی و مالیخولیا- وەکوو کردەوەیەکی دەروونناسانەی مرۆڤ لەمەڕ ئۆبژەی لە دەستچوو-لە یەک جیا دەکاتەوە. لای ئەو دوو کردەوەی بەرچاوی مرۆییمان بە «ئۆبژەی لە دەستچوو» هەیە. «ئۆبژەی لە دەستچوو»، ئەو چەمکەیە کە ئیتر بوونی نییە و بە هۆگەلی جیاواز لە دەستی ئێمە دەرچووە، وەکوو (زێد و نیشتمان، ئازادی، مەرگ و نەمانی خۆشەویستەک)، یەکە لەم دوو کردەوانە، «شینگێڕی»یە(سوگواری) کە بەمانای قەبوولکردنی لە دەستدانە و دان بە نەمانی ئۆبژەی تایبەتە، واتە بە فرۆید کردەوەی شینگێڕی (بۆ نموونە بۆ مردوو) وەکوو قەبووڵ کردنی سایکۆلۆژیکی مەرگ و نەمانی ئەوەو هەوڵێکی دەروونی مرۆڤە بۆ گەیشتن بە ئاسوودەیی و ئارامشی دوا ئەم کارەساتە. بەڵام «مالیخولیا»(شیدایی)، نائۆمێدی و مەیلی زۆرە بۆ دووبارە تێکەڵبوونەوە لەگەڵ ئۆبژەی لە دەستچوویە، بەو مانایە لە مالیخولیادا مرۆڤ ناتوانێت قەبووڵی ئەو ڕاستییە بکات کە فڵانە چەمک یان کەسایەتی، ئیتر لە ژیانیدا نەماوە و هیچ بوونێکی نییە. مالیخولیا خەمەکییە، بەتابشتی لەمەڕ«فەرامۆشی»و «بیرەوەرییە».

لە مالیخولیادا ئۆبژەی لەدەستچوو هیچ کات، نەبوون و نەمانی لەلایەن ئێمەوە قەبووڵ ناکرێت تا وەک بیرەوەری ناوی لەبەنین و لە ئاکامدا بە فەرامۆشی بگا. من باسە دەروونشیکارییەکەی فرۆید بە پێشگیری لە مالیخولیا و بەئەنجامدانی شینگێڕی لێرە زیاتر درێژە نادەم (ئەتوانن ئەم باسە لە وتارەی فرۆید بە ناوی (شینگێڕی و مالیخولیا)(بەفارسی: سوگواری و مالیخولیا)، وە هەروەها وتاری (بیرهێنانەوە، پاتەکردنەوە ودەکارکردن)(بە فارسی: به‌یادآوردن، تکرارکردن و به‌کارآوردن) بخوێنەوە).

بەڵام ئەوەی کە لێردا پەیوەندی بە ئەمانی خۆزیانەوە هەیە، کردەوەکانی فەریدوون لەمەڕ لە دەستدانی خۆشەویستەکەیەتی. بە

زمانەکی فرەیدی کردەوەی فەریدوون ئایا مالیخولیایە؟ یان شینگێڕی؟. فەریدوون لە پاش مەرگی سەیران کردەوەیەکی خەمەکیانە دەنوێنێ کە هانی ئەدا بەرەو تەنیایی. ئەو هەموو شەو دەچێتە لەسەر گۆڕەکی سەیران و لە پاڵ گۆڕەکە ئەکەوێت و قسەی لەگەڵ دەکا، خۆی لە هەموو کەس دەپارێز و مەیلی بە هیچ پەیوەندییەک ناچێ. ئەم کردەوە مالیخولیا نییە، بەڵکوو شینگێڕی لە ڕادە بەدەرە. فەریدوون قەبووڵی ئەوەی کردۆوە ئیتر سەیران بوونی نییە و مردۆوە، بەڵام لە نەبوونی بە ئازارە!. ئەم ئازارە شێوەیەکی تایبەت لە شینگێڕی (سوگواری) بە فەریدوون بەدی دێنێت، ئەم شێوە لە شینگێڕی ئەتوانێت مرۆڤ بەرەو خەمەکی هان بدات بەڵام چەشنی خەمەکییەکەی لەگەڵ خەمەکی مالیخولیادا جیاوازە. لەم چەشنەدا، بەم هۆیەی کە مرۆڤ ئیتر ناتوانێ دەلاقەی هاوبەش بۆ خۆی بدۆزێتەوە، هەر کەس و هەر ڕوانگەیەکی‌تر بە بایەخ دەبینێت، واتە جیهان لە پڕدا لە مانا دەکەوێت. (لە کن من با وجوودی ناس و ئەجناس/ کەسی تێدا نییە ئەم شارە بۆ تۆ-نالی). شینگێڕی فەریدوون لەگەڵ شینگێڕی (بنەماڵەی سەیران) ئەو جیاوازییەی هەیە، کە فەریدوون بەردەوام بە ڕوانگەیەکی ڕەخنەگرانە چاو لە مەرگ دەکا و بە چەشنێک بەم کردارەی بەرهەڵستی جیهانی دوا سەیران دەبێتەوە. ڕەنگە ئەم شێوە لە ڕەخنەی فەریدوون، لە دیالۆگ و مۆنۆلۆگی ڕۆمانەکەدا زۆر ڕوون نەبێت بەڵام لە ئاستی ئاکار و کردەوە بە باشی خۆ ئەنوێنێت و هێما و دەلالەتەکانی بەرەو ئەم چەمکە ئەچێتەوە.

نووسەر لە دەمی گێڕەوەی ڕۆمان بەباشی ئاگاداری ئەوە هەیە، کرداری فەریدوون نابێ و ناکرێ تاسەر درێژەی هەبێ و دەبێ لە جێگەیەک کۆتایی پێ بێت. ئەم جێگەیە دووپات بوونەوەی عەشقە. لە لاپەڕەی (١٥٣)دا لە زمانی (دکتۆر کەلام)ەوە-کە خۆی ئەزموونی لەو چەشنە، بەڵکوو خەمبارتریشی هەیە- بە فەریدوون دەڵێت:«...تەنیا چتێک بتوانێ نەجاتە بات و لەم سەرگەردانی و ئاشۆوە دەرە بەرێت، ئیشقە. تەلاش کە بەشکم دووبارە دڵبەستەی کەسێ بیت. تۆ بەسەر ئەم گشتە ناهەمواریا بازهەم ئەوەڵ دەمتە و ئەم کارە، ئاسانە بێت. تۆ ئەشێ هەممەت بەخەرج بەیت و زەخم ئشق بە مەرهەم ئشق تیمار کەیت تا خوەشەو بێت...» ، سەیران چوون هێمای خۆشەویستی و عەشقە بۆیە مەرگەکەی بۆ فەریدوون وەها گرانە، تەنانەت مەرگی سەیران وەک کەنیشک و مناڵی بنەماڵەکەی بەم شێوەی کە بۆ فەریدوون گران و دژوارە بۆ ئەوان وەها نییە. فەریدوون لە داخی لەدەسدانی مرۆڤێک، چەشنێک لە شینگێڕی تایبەتی هەڵنەبژاردەوە، بەڵکوو لە داخی نەمانی عەشقە کە وەها ئاکارێک دەنوێنێ. کەواتە دووبارە دەزینەوەی عەشق ئەگەری

ئەوەی هەیە کە چارەی بکا. واتە پاتەکردنەوەی ئەزموونی پێشووی لە ژیان و دۆزینەوەی دووبارەی دەلاقەی هاوبەش بۆ ڕوانین بە جیهان. (زنجیرە پۆڵایەکان تەنیا بە شمشێری پۆڵاین ئەپسێن).

لە کۆتاییدا بە پێی ئاماژەی گێڕانەوەناسی و شیکردنەوەی ناو□□کی ڕۆمانی (خەوزڕان) بەم ئەنجامە دەگەین، نووسەر بۆ باس کردنی چەمکێکی بنەڕەتی وەک مەرگ و ژیانی کەسەکان لە پاش لە دەستدانی ئازیزانیان، لە شێوازی نووسینی رۆمانی کلاسیک و بە مەودایەکی نزیکی گێڕەوە بە ڕووداوی چیرۆک کەڵکی وەرگرتوە. هەڵبژاردنی ئەم تەکنیکە-واتە مەودای کەمی گێڕەوە لەگەڵ ڕووداوەکانی ڕۆمان- ئەمە شەمەند دەکا کە نووسەری ڕۆمان خۆی بە تەواوی لەگەڵ ئەم ئەندێشەیە دەستەویەخەیە و بیرکردنەوە لەم چەمکە وەک کردەوەیەکی حاشا هەڵنەگر دەزانێ. مەودای کەمی گێڕەوە لە گێڕانەوەی ڕۆماندا بە تەواوی خوێنەر لە عەینییەتی ڕووداوەکان نزیک دەکاتەوە و تا ئاستێکی بەرچاو پرسیار و داڵغەی سەرەکی ڕۆمان دێنێتە بەرباسی خوێنەر. ئەم پرسیار و لێکۆڵینەوە تەنانەت لە دوو کاری کوردی پێشووی سراج بناگەر(کۆمەڵە چیرۆکی چاوشارەکێ و ڕۆمانی قولولولوو) بە چەشنێک پاتە دەبێتەوە و وێدەچێت هەزارن ڕۆمان و ملوێنان دەق قەرەبووی باسێکی وەها ناکەن.

پەراوێزەکان:

. بڕوانە: (سرآغاز کار هنری.مارتین هایدگر، ترجمەی ضیا شهبازی) و (انکار حضور دیگری. سیاوش جمادی).

.بە هۆی مەودای کورتی وتارەکە، تەنیا ئاماژە بە لاپەڕەکان کراوە و خۆم لە نووسینی ڕستەکانی ڕۆمان پاراستوە.

. (مەودا)، بەو مانای□ی، ک□ گێڕەوە لە کاتی گێڕانەوەی چیرۆکدا چەندە بە واقیعی □ووداوەکە نزیکە؟ ئایا رێک گشت □ووداوەکە دەتوانێ بە عەینییەتەوە بگێرێتەوە و مەودایەکی کەمی لە گەڵ چیرۆک هەیە؟، یان نا تەنیا توانستی گێڕانەوەی بەشێک ل□و □ووداوی هەیە؟. هەتا مەودای نێوان گێڕەو□ و □ووداو کەمتر بێت، ئەوە بەردەنگ لە گەڵ عەینیی□تێکی زیاتر لە چیرۆک دا بەرەورووە و له بەسەرهاتەکانی چیرۆک بە باشی ئاگادارە، بەڵام کە مەودای نێوان چیرۆک و گێڕەوە زیاد بوو، لە عەینییەت کەم دەبێتەوە و زیاتر له شێوەی زەینی نیزیک دەبێتەوە، لێڕەدا بەردەنگ لە گەڵ دەروو ناسیی کاراکتێر و هەلومەرجەکانی زەینی-گێڕەوە/کاراکتێر –بەرەورووە.

.لێردا مەبەست لە زەمەن، زەمەنی تەقوویمی(time) نییە و مەبەست زەمەنی دەستووری چیرۆک و دەقە.

. گشت ئاماژەکان بە ڕۆمان لەم چاپە وەرگیراون: بناگەر، سراج.(١٣٨٩).خەوزڕان.سەقز. بڵاوگەی خانی.

سەرچاوە: ماڵی کتێبی کوردی (http://kurdishbookhouse.com)

کارکردنی ڕاگەیاندکاران و سیستەمی کارگێڕی کەناڵە ئاسمانییەکان لە کتێبێکدا

ڕانانی/سەدیق سەعید ڕواندزی

لەدوای ساڵانی دووهەزارەوە،ڕاگەیاندنی کوردی بە تایبەتیش میدیای بینراو،پێنگاڤێکی گەورەی بەخۆوە بینی ئەویش لە ڕێی کردنەوەی چەندین کەناڵی ئاسمانی کە کوردستان تیڤی یەکەمیانە و زۆرجار بەدایکی کەناڵەکان ناو دەبرێت.بێگومان کردنەوەی ئەو کەناڵانە، قۆناغێکی دیکەی لە کاری ڕاگەیاندن و ڕووماڵکردنی هەواڵ هێنا ئاراوە کە بەرپرسیاریەتییەکی گەورەی فەرهەنگی ڕۆژنامەوانیشی دەگرتەوە. چونکە ئەگەر تا ئەو کات هەواڵ تەنها بۆ بینەری نێوخۆی وڵات جێگەی بایەخ و بینین بووبێت، ئەوا لە کەناڵە ئاسمانییەکان، هەواڵ و ڕووماڵکردنی ڕووداوەکان بۆ دنیای دەرەوە بوو. کە سەدان هەزار بینەری دەگرتەوە. ئەم واقیعە نوێیەی کاری ڕاگەیاندن، بەرپرسیاریەتی و میتۆدی نوێی کارکردنی هێنا ئاراوە.

بۆیە زۆر گرنگە لە ڕوانگەیەکی ئەکادیمی و لە ژێر ڕۆشنایی کاری ڕۆژنامەنووسییەوە، لە بایەخی ئەو کەناڵانە و ڕۆڵیان لە کایەی ڕاگەیاندنی کوردی بکۆڵدرێتەوە.لەو ڕوانگەیەوە کتێبی(پەیوەندی نێوان سیستەمی کارگێڕی لە کەناڵە ئاسمانییەکان وکارکردنی ڕاگەیاندکاران)*یەکێکە لەو سەرچاوانەی بە شێوەیەکی شیکاریی و ئەکادیمی، لە بەشێکی کاری ئەو کەناڵانە دەدوێت. ئەم کتێبە کە(دلشاد باڵەکی)نووسیویەتی، لە بنەڕەتدا نامەیەکی ماستەرە و وەك بەشێك لە پێداویستییەکانی وەرگرتنی ئەو بڕوانامەیە،پێشکەشی بەشی ڕاگەیاندنی کۆلیژی ئەدەبیات لە زانکۆی سەلاحەددین کراوە. ئەم

کتێبە بەگشتی لە سێ پاژی سەرەکی پێکهاتووە، بەڵام هەریەك لەو بەشانە،چەندین بابەت و ناونیشانی دیکەی جۆراوجۆری لێدەکەوێتەوە کە دواجار هەموویان لە کاری کەناڵە ئاسمانییەکان یەکدەگرنەوە. لەڕاستیدا، ڕەنگە نەتوانین هەموو بابەتەکانی ئەو کتێبە بەخوێنەرانی ڕۆژنامەی هەولێری خۆشەویست بناسێنین، چونکە ئەمە هەم کاتی زیاترو هەمیش هەڵسەنگاندنی زۆرتری دەوێت، وەلێ دەکرێ ناوەڕۆکی ئەو باسە ئەکادیمییە لە چەند خاڵێکی گرنگ چڕبکەینەوە، کە ڕەنگە بۆ خوێنەران و ڕاگەیاندکارانیش بەگشتی، بایەخی خۆی هەبێت.

لە دەسپێکی ئەو کتێبەدا، توێژەر لە ژێر ڕۆشنایی چەندین سەرچاوە پێناسەی(ڕاگەیاندکار) دەکات و لە ڕوانگەی ئەو(کەخۆشی ڕۆژنامەنووسە) ڕاگەیاندکار هەموو ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە لە دەزگایەکی ڕاگەیاندن کاردەکەن بە پیشە و ئەرکی جیاوازی وەك:([illegible]هەواڵساز[illegible] پێشکەشکار). بە بۆچوونی خۆم وەك خوێنەرێك، ڕەنگە گونجاو نەبێت شوناسی(ڕاگەیاندکار) بە هەموو کارمەندانی نێو دەزگایەکی ڕاگەیاندن بدەین، بەڵکو پێ ڕێینیان بکەین دروستترە. چونکە نابێ ئەوەمان بیر بچێت کە ڕاگەیاندکار لە ڕاگەیاندنەوە هاتووە.واتە گەیاندنی هەواڵێك یان ڕووداوێك، بێگومان کاری گەیاندنی هەواڵ و ڕووداوێکیش،پەیوەندیدار نییە بە هەموو کارمەندێکەوە، بۆنموونە: کارمەندێکی بەشی مۆنتاژ، یان ڕێکخەری بەرنامەکان،کاری گەیاندنی هەواڵێك نییە، بەڵکو ئەوەی مەیدانییەن ڕووداوەکە ڕوومان دەکات و دەیگەیەنێت، ئەوە ڕاگەیاندکارە کە ڕۆژنامەنووسان بە پلەی یەکەم دەگرێتەوە، بۆیە دەکرێت ئەو کارمەندانە هەریەکەیان بە پیشەی کاری خۆیانەوە بناسرێن وەك:([illegible]دەرهێنەر[illegible]بەڕێوەبەری هەواڵ[illegible]کۆنترۆڵ[illegible]) [illegible]: [illegible]یاسایی[illegible] کارگێڕی_ کۆمەڵایەتی_ئابووری و سیاسی). بۆهەریەك لەو فشارانەش، بەشێوەیەکی شیکاری دواوەو ڕایگەیاندووە کە ڕاگەیاندکارانیش وەك هەر مرۆڤێکی دیکەی ئاسایی، دەکەونە ژێر فشارەجۆراوجۆرەکان و زۆرترین جۆری ئەو فشارانەش، فشاری ژووری هەواڵەکانە.

لەباسێکی دیکەی نێو کتێبەکەدا، نووسەر باس لە پەیکەری کارگێڕی کەناڵە ئاسمانییەکان و شێوازی بەڕێوەبردن و باربۆ کارکردنیان

دەکات. نووسەر جەخت لەوە دەکاتەوە کە بۆ ئەوەی بەڕێوەبردنێکی سەرکەوتوو وپڕۆفیشناڵانە هەبێت، پێویستە ڕەچاوی سێ بنەمای سەرەکی لە کارکردن و بەڕێوەبردندا بکرێت کە ئەوانیش:(پلاندانان و ڕێکخستن و بەدواداچوون)ە. پلاندانان، نەخشە ڕێگەی کارکردنی ئەو دەزگایانە بە ئاراستەیەکی بەڕێوەبردنێکی سەرکەوتووانە دەبات، چونکە لە ژێر ڕۆشنایی ئەو پلانەوە، میتۆدی هەڵبژاردن و کارکردن دا ئەنرێت. بێگومان هەر کارکردنێکیش بە پلان نەبێت، ئەوا جۆرێك لە بێ بەرنامەیی و ناکارگێڕی تێدەکەوێت و سەرەنجام ئەزموونێکی سەرکەوتووی کارکردنی دەزگاکان نابێت.بەڵام بەدواداچوون، لە هەر دوو بنەماکانی دیکە پێویسترو گرنگترە. چونکە بەدواداچوون دەبێتە هۆی ڕاستکردنەوەی کەموکوڕییەکان و دەرخستنی کێشە و کێماسیەکان، بۆ ئەوەی ئەزموونێکی سەرکەوتوتر پێشەکەش بکرێت.

دواتریش نووسەر باس لە دووجۆری شێوازی بەڕێوەبردنی ئەو کەناڵانە دەکات، کە ئەوانیش بەڕێوەبردنی(ناوەندی)و(ناناوەندی)یە. لە بەڕێوەبردنی سێنترالیزمیدا، هەموو بڕیارو ڕاسپاردەیەك بۆ بەڕێوەبەری دەزگاکە دەگەڕێتەوە وبڕیار لای ئەوە، لەم جۆرە بەڕێوەبردنەدا، ڕەنگە ڕۆژنامەنووسان وڕاگەیاندکاران نەتوانن وەك پێویست بە سەربەستانە گوتارو پەیامەکانیان بگەیەنن. بەو مانایەی ڕادەسپێردرێن کە پەیوەست بن بە بەرنامەو نەخشە ڕێگەی کارکردنی کەناڵەکە. بەڵام دیوی ئەرێنی ئەو کارکردنە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە، کە ڕێگە بەهیچ جۆرە فەوزا و دەرچوونێك نادات لەو گوتارەی کەناڵەکە ئاراستەی دەکات.

بە تایبەتیش ئێمە نابێ ئەوەمان بیربچێت کە بەشێك لە کەناڵە ئاسمانییەکان، گوزارشت لە گوتاری سیاسی حزبێك و ڕێکخراوێك دەکەن و ڕەنگە هەر هەڵەیەك و پێشێلکارییەك، کاریگەریەتی نەرێنی بکاتە سەر پێگەی جەماوەریی وگوتاری سیاسی ئەو حزبە.بەڵام دیوێکی دیکەی نەگونجاوی ئەو کارکردنە کە هەموو دەسەڵاتەکان لە ناوندێتی کۆدەکاتەوە ئەوەیە، کەزۆرجار خراپ سوود لەو بەڕێوەبردنە وەردەگیرێت و بۆ مەرامی تایبەتی و کەسی بەکاردەهێنرێت. بۆنموونە: بەشێك لە کارمەندەکان باس لەوە دەکەن، کە زۆرینەی کاتەکان لەو کەناڵانە بەرپرسی بەشەکان لەسەر بنەمای هاوڕێیەتی و پەیوەندی کۆمەڵایەتی و کەسی لەگەڵ بەڕێوەبەرو سەرپەرشتیاری کەناڵەکە دائەنرێن.

دیارە لێرەدا ئەگەر دەسەڵاتی یەکەم و کۆتایی لەدەست بەڕێوەبەری کەناڵەکان نەبێت و ئەنجوومەنێکی بەڕێوەبردن بەو دیاریکردنە

ڕابسپێردرێت، ئەوا کەسەکان لە سەر بنەمای کارامەیی و پیشەیی و پرۆفیشناڵی دائەنرێن. باسی سێیەمی ئەو کتێبە، خستنەڕووی چەند ئامارێکە کەپێشتر بە شێوەیەکی مەیدانی و لەڕێی ڕاپرسییەوە لە بارەی کەناڵە ئاسمانییەکان توێژەر ئەنجامی داوە. ئەم بەشەی کتێبەکە بە بڕوای من وەك خوێنەرێك، گرنگترین بەشی ئەو توێژینەوە ئەکادیمیەیە، چونکە چەندین زانیاری لە بارەی پەیکەری کارگێڕی کەناڵە ئاسمانییەکان و ڕێژە و جۆری کارمەندانی لە چەندین ڕووەوە تێدایە.

لەو بەشەدا، نووسەر بەخشتە ژمارەی کارمەندان و ڕەگەزو تەمەن و چەند سیمایەکی دیکەشیان دیاری دەکات.بە پێی زانیارییەکانی ئەو کتێبە بێت، زۆرترین کارمەندی کەناڵە ئاسمانییەکان لە ڕەگەزی نێرن بەڕێژەی 87%،هەروەها لەڕووی نێوەندی تەمەنەوە، زۆرترین کارمەندی ئەو کەناڵانە کە سامپڵیان وەرگیراوە، تەمەنیان لە نێوان 26بۆ 32 ساڵیدایە بە ڕێژەی 46%، کە ئەمەش دەریدەخات وزە و توانای ئەو کەناڵانە، زۆربەیان لە توێژی گەنجانن. لەخشتەیەکی دیکەدا، بڕوانامەی ئەو کارمەندانەی لەو کەناڵانە کاردەکەن دەست نیشان دەکات، کە زۆرترینییان هەڵگری بڕوانامەی دبلۆمن بە ڕێژەی 35%.هیچ کامێکییان خاوەنی بڕوانامەی دکتۆرانین. لەخشتەیەکی دیکەدا، تێکرای کاتژمێری کارکردنی کارمەندەکان لەو کەناڵانە دەخاتە ڕوو کە ماوەی کارکردنیان لە نێوان 7بۆ 11کاتژمێرە بەڕێژەی 73%.

لەڕاستیدا، ئەمە پێشێلکردنی مافی کارمەندەکانە. چونکە بەپێی یاسا نابێ هیچ کرێکارێك لە هەشت کاتژمێر زیاتر کاربکات، بێگومان ئەو ڕاگەیاندکارانەشی کە کار لەو دەزگایانە دەکەن ، بە دڵنیاییەوە لە ڕووی دەروونی و هزری و جەستەییەوە ماندوو شەکەت دەبن، بۆیە نابێ بەدەر لەماوەی دیاریکراوی خۆیان کاربکەن، مەگەر هەژماری کاری زیاتریان بۆ بکرێت.لە ڕووی ژمارەی کارمەندەوە، زۆرترین کارمەندی ئەو کەناڵانە هەواڵسازن بە ڕێژەی 26%. واتە بە پێی خشتەکە ئەوانەی هەواڵ ئامادە دەکەن زۆرترین کەسی ئەو کەناڵانەن. سەیر لەوەدایە، وێرای ئەو هەموو هەواڵسازە، کەچی زۆربەی کەناڵە ئاسمانییەکانی ئێمە لە ڕووی هەواڵەوە وێرانەن. چ لە ڕووی زمان و ڕێنووسەوە بێت، چ لە ڕووی ناوەڕۆکی هەواڵەوە بێت.

هەرچی لە ڕووی پیشەییەوە بێت، زۆرترین ئەوانەی کاریش لەو کەناڵانە دەکەن، لە توێژی هونەرمەندانن بە ڕێژەی 36%. زۆرگرنگ بوو توێژەر لە پەراوێزی ئەو ئامارانەوە، ئەوەشی نیشانبدابا کە ئەو کارمەندانە بەگشتی چەندیان پسپۆڕایەتییان بواری ڕاگەیاندنەو

دەرچووی ئەو بەشانەن. چونکە هەموومان دەزانین کاری ڕاگەیاندن، پسپۆڕایەتییە و پێویستی بە پاشخانێکی ڕۆشنبیری گەورە هەیە. ئەوانەی لەبوارەکەدا کاردەکەن، دەبێ لە ڕووی زمان و ڕۆشنبیری گشتی و گەیاندن و بگرە زمانی جەستەو دەربڕینیش، کەسانی بەتوانا بن. بەگشتی ئەم توێژینەوەیە، زانیاری وردی تێدایە کە بۆ ڕۆژنامەنووسان بەتایبەتی پێویستن. چونکە جۆری کارکردنی ئەو کەناڵانە و شێوازی کاری ڕاگەیاندکاران وئاماری وردی لە بارەی سیستەمی کارگێڕی کەناڵە ئاسمانییەکان تێدایە. بەتایبەتی زۆربەی ڕاگەیاندکارو ڕۆژنامەنووسانی ئێمە، کاری ڕاگەیاندن لە سەر بنەمای حەزو خولیا دەکەن، نەك بە شێوەیەکی زانستییانە و پرۆفیشناڵانە، بۆیە ئەم جۆرە سەرچاوانە گرنگن بۆ کایەی ڕۆژنامەنووسی ئێمە و دەستخۆشانە لەتوێژەر دەکەم…

*ناوی کتێب(پەیوەندی نێوان سیستەمی کارگێڕی لە کەناڵە ئاسمانییەکان و شێوازی کاری ڕاگەیاندکاران)نووسینی(دلشاد مستەفا سلێمان)_ هەولێر 2019..

کتێبی: ئیسلامی سیاسی، فریودان و تیرۆریزم شاخەوان برایم عەبدوڵڵا

بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن ......

ناوی کتێب: ئیسالمی سیاسی فریودان و تیرۆریزم
نووسین: شاخەوان برایم عەبدوڵاڵ
گرافیك و دیزاین: لوقامن ڕەشیدی
شوێن و ساڵی چاپ: ڕێکسانا ـ 2018
نۆرەی چاپ: یەکەم
تیراژ: 1000 دانە
لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان
ژمارەی سپاردنی)878 (ساڵی 2018ی پێدراوە.

ناوەڕۆک

دەروازە 5
بەشی یەکەم: باشووری کوردستان و توندڕەوی ئیسلامی سیاسی ....27..
کێــن ئەوانەی فیکری توندڕەوی ئایینی بڵاودەکەنەوە؟ ....28.
بەرهەمهێنەری تیرۆریزم 34
مەترسی ئیسلامی سیاسیی کوردی 41
ئیســلامی سیاسی و توندڕەوی ئایینی ....47..
جیاکردنەوەی ئیســلام لە ئیسلامی سیاسی ....53..
حیزبی ئیســامی و راکردن بەرەو پەرلەمان ....58.
کاندید و پێشــبڕکێی قورئانخوێندن 63
مەترســییە گەورەکەی ئایندەی کوردستان ......69.
خۆ حەشــاردان لەژێر پاڵتەی دیموکراسیدا ....78..
ئەرشــەلیم و کۆمەڵەی ئیسالمیی کوردستان ....84..
بەشی دووەم: پەیژەی شەواندنی سێکولاریزم و دیموکراسی ......91..
ئیســامی سیاسی و پڕۆژەی شەواندنی سێکولاریزم ....92.
دەوڵەتی ســێکولاریزمی و گرووپگەلی توندڕەوی ئیسالمی ....109.
پابەندبوونی ئیســامی سیاسی بە شوورا یان دیموکراسی 118
بەشی سێیەم: ئایین و توندوتیژی 131
ئیخوان لە یەکەم ئەزموونی دەســەڵاتییەوە بۆ کۆمەڵەیەکی تیرۆریستی 132
ئیسلامی سیاسی و داعشی فیکری 149
ئیســلام و توندوتیژی 163

کوردستان و هەڕەشەی بەردەوامی تیرۆریستی 185

https://dengekan.info/wp-content/uploads/2019/07/ShaxawanBraim_eslami.pdf

---

چەند هەڵەیەکی بەختیار عەلی لە ڕۆمــانی دەریــاس و لاشەکــان ...

نوسینی: ئالان فەرمان

نکوڵی لەوە ناکرێت کە بەختیار یەکێکە لەناوە شۆک ئامێزەکانی فەزای ڕۆمان و هزری فەلسەفی و دیاردەیەکی ئەدەبیە سنور ناناسێت، بەڵام ئەم کەڵە نوسەرە بەدەر نیە لە هەڵە و کەم و کورتی وەک هەر نوسەرێکی تر، بۆیە ئەمەش وەک خوێنەرێکی ئاسایی کەمێک ڕەخنەمان ئاراستە کردوە.

ڕەخنەکان:

“شۆڕش هەڵناگیرسێت گەر ئەفسانەیەک خوڕافەتێک دینێک خەڵک نەجوڵێنێت”

بەختیار لەم کتێبە(دەریاس و لاشەکان) خوێندنەوەیەکی هەڵە بۆ خۆرهەڵاتی ناوین و مێژووەکەی دەکات و پێیوایە، شۆرشەکانی خۆرهەڵاتی ناوین لەلایەن ئەفسانە و دینەوە هەوایان تێکراوە و بۆ مێتیڤی ئەو تەوەهومانە شۆرش هەڵدەگیرسێت،لەکاتێکدا ئەمە ئەزموونی بەهاری عەریبیمان هەیە کە سێ داواکاری سەرەکی لەخۆ دەگرێت(نان و ئازادی کەرامەت) وە ئەم تێزەی بەختیار بەشێوەیەک لە شێوەکان لێدانە لە عەقڵیەت و ئیرادەی شۆرش گێڕی و لێدانە لە مانا ڕوت(بەستراکت)ەکەی شۆرش کە هەڵگری فۆرمێکی بەهادارە و گۆڕانکاری مێژویی دە ئافرێنێت.

2 ،،شۆرش بە پانتۆڵی تەسک و قونی فشەوە ناکرێت،،

گەر سەیرێکی ئەم تێکستە بکەین،ئەبینین کە بەختیار ئەستوندەگی کەرامەتی ئەو گەنجانە ئەشکێنێت کە زۆرینەی کۆمەڵگاکەمان پێکدێنن و هەڵگری ستایلێکی ڕۆژئاوایانەن، بەختیار بەو گەنجانە دەڵێت: (ئێوە بە شۆرش نابن) وەک ئاشکرایە کۆڵەکەی هەر کۆمەڵگایەک گەنجە و کەتای گەنج کەتای شۆرش و سەرهەڵدانی جوڵانەوەکانە کە دووبارە ئەمە لێدانە لە هزری شۆرشگێڕی،شۆرش لە ئیلتیزامی جل و بەرگەوە بچوک ناکرێتەوە بەڵکو ئەبێت ناوەڕۆکێکی فەلسەفی و ئاراستەیەکی عەقڵانی هەبێت قسەکردن لەسەر جل و بەرگ پاسیڤکردنی شۆرشە لەمانا جەوهەریە کاریگەرەکەی.

3 ،،ڕەخنە لە داڕشتنی ستراکچەری ڕۆمان،،

بەختیار عەلی لەم ڕۆمانەدا ئاماژە بە کارەکتەرێکی سەرەکی ناو ڕۆمانەکە دەکات کەناوی (نەباری ئەشکزاد)ە نەبار هاوشێوەی

براکیتی کناوی(بیلالی ئشکزاد) کسرکردیکی دیاری هزکی سیاسی و ئیوت شرش هگیرسنت و خی بکات ب خودایک و بیپرستن، بی گربستکی سیاسی لگ لچوکی واتی نباری ئشکزاد دکات ک ل بری ئو بچت ناو خک و سادیی جنابی سرک پیشان بدات لکاتکدا سرکی ئرجینا لماویی، نباریش ساانک ل سوریا بوو ویستویتی ببت ب یکک ل ناو نمرکان بام پی نگیشتو بی دتو کوردستان و بو گربست رازی دب،چونک دیوت ئویش ناوکی نمر بت، هک لردای لکتایی ماندا هردوکیان دمرن جنا بیلالی سرک ئامانجکی دپکت و دبت ئو خودایی ک چاوی دکرد و نباریش دبت فاکترک چونک ئو وای کرد خک بت سرک سادی واتی لبری دچو سرک نو خک کواتی پرسیارک ئوی: ت بی ل مژوودا کارکترکی وا گل هبت ک بو گربست ازیبت چونک ئو هرچی دکرد ب لچوکی هژمار دکرا وات سرک بیلال، ل کاتکدا ئو خشی دیویست لژر ئو ناو ببت سرککی نمر ، چن دوکارکتر دتوانن ببن ب خودایک،!!!!!

هی زمانوانی..

(ئو دردی قوی ئینسان هرشتک ب خشویستی نایگینن دمانوت ب دسات پری بکینو،هرشتک ب دسات نایگین دمانوت ب خشویستی پی بکینو.) گر سرنج بدین دبینین هیکی کوشندی جنابی نوسر جناوکان جگرک دکات وات ناگتو همان جناو بم شویی:(،ئو دردی قوی ئینسان هرشتک بخشویستی نایگین دیوت بدسات پیبکاتو،هرشتک ب دسات نایگین دیوت ب خشویستی پیبکاتو)

نوسینی: ئالان فرمان

دیسانو سندوقی باندرای

كەركوك ... عەلی مەحمود محەمەد

لە 3 ساڵی رابردوودا 3 جار سندوقی باندەرای شەڕوكارەساتی كەركوك بە روماندا هەڵدراوەتەوە بە تایبەتیش دانیشتووانی شارەكە, هەڵكردنی تاك لایەنەی ئاڵای كوردستان, ئەنجامدانی ریفراندۆم لە سەرتاسەری پارێزگای كەركوك بۆ گوێگرتن لە پێكهاتەكان دی, دوو كارەساتەكەی پێشوون, هەڵدانەوەی سەرقەباغی سندوقەك بوون, هەرچی شەیتانی دنیایە خۆی تێدا مەلاس دابوو, هەردوجارەكەش لە ئەنجامی ئەوەوە بوو بە گەڕانەوە بۆ پێكهاتەكانی دیكە بڕیار درا.
ئەمجارەش دیاریكردنی پارێزگارێك بۆ شارەكە بە رێكەوتنی دوو گروپی بچوكی یەكێتی و پارتی, كە تەنانەت شەرعیەتی سیاسی بڕیاردانیشیان نەماوە لە روی رێكخراوەییەوە,ماوەی نوێنەرایەتی ناو پارتەكەیان بەسەرچووە بەهۆی ئەنجامنەدانی كۆنگرەوە, وەك ئەوەی تەنها خۆیان هەبن و لەناو خۆشیاندا ئەو گروپە نەخوێندەوارو بازرگانەی كە ناویان مەكتەبی سیاسیە, لەناو ئەوانیش هەردوو بنەماڵە, ئەمجارەش بە گەڕانەوە بۆ رای گەل و پێكهاتەكانی دی شارەكە, تەنانەت ئەندامانی حیزبەكانیان بڕیارەكەیان دا, دەرگای نەگبەتیەكیان كردەوە شەڕو مەترسیەكانی لەوانی پێشووتر كەمتر نابێت, كە شەڕی نەتەوایەتییە لەسەردەمی دادپەروەری جیهانی, هەر ئاگرەكی بچووك بڕیاردەرانی پێشتر لە خۆیدا دەسوتێنێت.
كەركوك شارەكی كوردستانییە وەك پارێزگا بە بونی پوازی جوگرافی گرنگ بە هەردوو پێكهاتەی توركمان و عارەب تیایدا, چ لەناوەندی شاری یاخود لە دەوروبەری, بۆیە ناتوانرێت ئەو پێكهاتانە پشتگوێ بخرێن بە بڕیاری چارەنوسساز, لە كاتێك پدك و ینك دوای 21 مانگ ململانێو رێك نەكەوتن و یەكتر بە خیانەت تاوانباركردن, بە شكستی سەربازی دەركردن بە پێنج دەقە لە شارەكە هۆكارەكەی هەرچییەك بێت, ئەوەی چواردە ساڵی پێشتر كردیان هەمویان دانایەوە بەچاوتروكانێك, چۆن دەتوانیت بە كەبونەوەیەكی پێنج دەقیقەیی دوو حیزب كە شارەزایەكی مێژوو و جوگرافیای شارەكەی تێدا نەبێت, شەڕۋكارەكی وردی سیاسی لە هەڵەكە نەبێت, بڕیارەكی گەورە دەدەیت دیاریكردنی پارێزگارەكە بۆ شارەكە, كە دەبوایە ناویان لە بنابایە كاندیدی هەردوو حیزب.

بەهۆی ململانەو حیزبایەتیشەوە كاندیدەكی لاوازی ناسكەڵەیتان كردەتە پارێزگار بەرگەی ئەم ئاڵۆزییەی شارەكە ناگرێت, وەك ئەوەی تاكە بڕیاری یەكلاكەرەوە لای مەجلیسەكەی ئەوە بێت كەركوكیش وەك هەرێمی

کوردستان بارمتەی هەتاهەتایتان بێت, هەڵدانەوەی سندوقی باندەرەی ئەمجارەشتان بە رووی دانیشتوانەکەی, ئاڵۆزییەکی دیکەی لێوە لێ دایك دەبێت هەرچی شەیتانی شەڕە هاتۆتە ئاسمانی شارەکە, ئاخر هاووڵاتیانی کوردی شارەکە لە شێوازی دەسەڵاتداریتانناڕازی بوون و ئێستا ژەهر نەشە کەن وەلێ ئەوەیان ناوێت نەك پێکهاتەکان دی, دەبوایا پێش گەیشتن بە کورسییەکەی پارێزگار هەوڵی ئاسایی کردنەوەی باری نا ئاسایی شارو پەیوەندییە دوژمندارییەکەی خۆتان لە شارەکەو ئاشتکردنەوەی خەڵکی شارەکەتان بدابایا, ئەوەی لاتان گرنگە کەرکوك نەوت و کورسی و تاڵانییەکەیەتی نەك خەڵکەکەی, بۆیە گوێ بە هەڵدانەوەی سەرقەپاخی سندوقی باندەرەی ماڵوێرانی ئەمجارەش نادەن.

باشتر نەبوو بە ئەم بابەتە گەورانە بگەڕێنرێنەوە بۆ رای گەل بە تایبەت کەرکوکییەکان و راپرسی گشتی بە ئەنجام بدرێت, ئەوانەی عیبرەت لە رابردوو وەرنەگرن, هۆکاری شکستەکانیان دیاری نەکەن, قەت لە داهاتوو براوە نابن, وەك ئێستای ئێوە.

قاسم ئاغا لەنێوان ئێستاداو موستەشارییەتی لە ڕابردوودا … شوانە حەسەن بەکر

کەسێک هەیە بەناوی قاسم ئاغا، هەروەک بەقاسمە کەر ناسراوەو یەکێک بووە لەموستەشارەکانی جاش، لەسەردەمی بەعس. ئەم کەسە نەک تاوانێک بەڵکو چەندین تاوانی ئەنجامداوەو دیارترینیشیان بەشداریکردنە لەتاوانی جینۆسایدی ئەنفال.

لەلیستی ناوی ئەو تۆمەتبارو تاوانبارانەی کە (٤٢٣) کەسن و لەلایەن دادگای باڵای تاوانەکان لەعێراق داواکراون، قاسم یەکێکیانەو تا ئێستا نەچوونەتە بەردەم دادگا، کەلەو ژمارەیە (٢٥٨)کەسیان لەکوردستانن و لەیان مردوەو لەشیان لەدەرەوەی کوردستانەو لەشیان لەناو لیستی وەزارەتی شەهیدانی حکومەتی هەرێمی کوردستانە، بەنموونە (تەحسین شاوەیس)!

بەبڕوای من ئەوە ملهوڕی و ئازایەتی قاسمە کۆرو هاوشێوەکانی نیە کەناچنە بەردەم دادگاوو بێمنەتانە دەسو□ن□وەو زۆریش جاشایەتی و جاشبوونیان بەمنەت بەسەر خەڵکی کوردستان و کەس و کاری قوربانیەکاندا دەفرۆشنەوە؛ بەڵکو ئەوە دەرەنجامی ناڕاستترین و ک□مزانەترین بڕیاری بەرەی کوردستانی پێش ڕاپەڕینی ١٩٩١ە، کەلێبوردنی بۆ تەواوی ئەم تاوانبارو خیانەتکارانە دەرکرد، بەناوی لێخۆشبوونەوە؟!
دوای ئەم بڕیارەش، حزبەکانی کوردستان، کێبەرکێیان لەسەر ئەوەکرد، کەکامیان ئەم مووستەشارو سەرۆک جاش و خیانەتکارانە لەخۆبگرن، بۆ ئەوەی نفوزی خۆیانی پێزیادبکەن، کەلەبچوکەوە بۆ گەورەی حزبەکانی پێش ڕاپەڕین و هەندێ لەوانەی دوای ڕاپەڕینیش لەم تۆمەتبارو تاوانبارانەیان تێدایە؛ کەبەپێی زانیاری و ئامارەکانی لای من، زۆرترینیان لای پارتی دیموکراتی کوردستانە!

ئێستا نەک قاسم و قاسمەکان، بەڵکو کوڕو نەوەکانیشیان، دێن و دەیانەوێ جاشایەتی و خیانەتی باوکەکان بەتێکۆشان و پاڵەوانێتی بفرۆشنەوە، هۆکاری ئەمەش دیسان حزبەکان و کەسەکانی ترۆپکی حوکمڕانی کوردستان□ن!
من هیچم نیە بۆ قاسم و قاسمە تاوانبارو جاشەکان، کۆمێنتیشم بۆ حزبەکان نیە کەبوون بەلانەو داڵدەدەری ئەم خۆفرۆشانە، تەنیا ڕووی دەمم لەکەس و کاری قوربانیەکان و پێیان ئ□□ژم، ئەگەر یەک تۆزقاڵ هۆش لەسەرتانا مابی، بۆ ئێستە بەدوا، ئەگەر سەرۆکی حکومەت، سەرۆکی هەرێم، سکرتێرو مەکتەبی سیاسی حزبەکان، هاتنە سەرشاشە یان لەبۆنەکاندا بەکەس و کاری قوربانیەکانیان وت :” ئێمە پشت و پەناتانین و خەمخۆری دۆسی□ی تاوانەکانی جینۆسایدی ئەنفال، جینۆسایدو کیمیاباراکردنی هەڵەبجە، جینۆسایدی قەڵادزێ، جینۆسایدی بەرزانیەکان، جینۆسایدی فەیلییەکان” و ئەوانی تریشین؛ ئێوەش پێیان بڵێن درۆ دەکەن درۆ

کۆمیدی لە ئەدەبی منداڵان …

رەزا شوان

منداڵیەتی قۆناغێکی زۆر گرنگ و هەستیارە لە بنیاتنانی کەسایەتی هەر مرۆڤێکدا.
کۆمیدی یا گەنجەفە و گاڵتەوگەپ لە ئەدەبی منداڵاندا، رۆڵ و کارتێکردنێکی گرنگی هەیە، لە گەشەکردنێکی خۆڕسکی تواناکانی منداڵ و لە بنیاتنانی کەسایەتییەکی ئاسایی دروست و هاوسەنگ و کۆمەڵایەتی و کراوەدا.
مەبەست لە کۆمیدی یا گاڵتەوگەپ و جەفەنگ، ئەو جۆرە نووسینانەن کە بە هۆنراوە یا چیرۆک و چیرۆکە هۆنراوە یا شانۆیی یا بە نوکتەی خۆش، بە شێوازێکی ساکار و ئاسان و ناسک و شیرین و رەوانی گاڵتەئامێز بۆ منداڵان داڕێژراون، گەشی دەخەنە سەر روویان و خۆشی و شادی دەخەنە دڵە و قنجەکانیان و زەردخەنە دەخەنە سەر لێوە ئاڵەکانیان و چێژێکی خۆشیان پێدەبەخشن و دەیانهێننە پێکەنین و هەور و تەمی خەم و بێزاری و نائارامییان دەڕەوێننەوە، هەڵچوون و باری گرژی و تووڕەبوونیان هێور و ئاسایی دەکەنەوە.. ئەدەبی منداڵان بەبێ جۆری کۆمیدی ئەدەبێکی ناتەواوە. گەرچی پێکەنین مەگەزێکە و لە دایکبوونەوە لەگەڵ مرۆڤ دایە، بەڵام دەتوانرێت لە رێی پاڵنەر و وروژاندنەوە مرۆڤ بێتە پێکەنین، بە زەردەخە و بە پێکەنینیش گۆزارشت لە خۆشی و شادی خۆی بکات.
چیرۆک و هۆنراوە و شانۆی کۆمیدی (گاڵتەئامێز)ی منداڵان، کە لە فۆرمێکی هۆنەری شیرین و ناسکدان، لە ناوەڕۆکدا، گەلی ئامانج و مەبەست و پەند و ئامۆژگاری و رێنمایی و بەهای بەرزی کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتییان لەخۆگرتوون.. ئاماژەش بە رەفتاری دروست و هەڵسوکەوتی پەسەند و رەوشتی باش و جوان دەکەن. گەلی تەوس و توانج و پلار و تانە و تەشەریش لە بەدکاران و لە کاری دزێو و قێزەوەن دەگرن.
ئەدەبی کۆمیدی زانیارییەکە وەکو هەریەکە لە زانیارییەکانی تر.. بە شارەزایی و لێزانین دێتەدی. گەلێ لە نووسەران و هونەرمەندانی جیهانی، کە لەم بوارەدا بەهرەدارن و هەڵگری نووسینی بابەتی کۆمیدین، توانیویانن سەرکەوتن بەدەست بهێنن و چەندین پەرتووکی بابەت کۆمیدیان بۆ منداڵان چاپکردوون و ناوبانگیان پێیان دەرکردوون.
لە راستیشدا، نووسینی چیرۆک و چیرۆکە هۆنراوە و شانۆی کۆمیدی بۆ منداڵان کارێکی هیندە ئاسای و ئاسانیش نییە، کە

هەر نووسەرێکی ئارەزوومەند بتوانێت خۆی لە قەرەی بدات و سەرکەوتووبێت. چونکە نووسەری کۆمیدی پێویستە شارەزای بنەما و مەرجەکانی ئەم جۆرە ئەدەبە بێت و شارەزایی لە شێوازی داڕشتن و لە زمان و فەرهەنگ و لە خواست و خولیا و ئارەزوو و لە قۆناغەکانی منداڵی و لە جیهانی منداڵان هەبێت. بتوانێت خۆی لەیان نزیک بکاتەوە و بچێتە دڵ و هۆشیانەوە، لە راز و نیاز و لە پاکی و بێتاوانیان تێبگات.. پێویستە نووسەرێکی خەیاڵ فراوان و بیرتیژ بێت، کەسێکی رووخۆش و گەش و لەوبەخەند و دەم بە پێکەنین و گوفت شیرین بێت، کراوە و گەشبین بێت. توانای داهێنانی پاڵەوان و کاراکتەری کۆمیدی گاڵتەئامێز و قوشمەچی بە نووسینەکانی بە منداڵان هەبێت.. دوور لە شێوازی چاولێکەری سواو و ئێکسپایەر، دوور لە دووبارەکردنەوەی رۆتینی باوی رۆژانە و قوتابخانە. پێویستە بابەتەکانی نووسینە کۆمیدییەکانی بە منداڵان ئاراستەکراوبن، کورت و پوختبن. بە شێوازێکی ئاسان و شیرین و ناسک و رەوان دایان بڕێژێت، بتوانێت بە ئاسانیش سەرنجی منداڵان رابکێشێت و بیان هێنێتە پێکەنین و تا کۆتایی واز لە خوێندنەوەی نووسینەکانی نەهێنن و چێژیان لێوەربگرن.. گرنگیشە لە نووسینەکانیدا راستگۆ بێت.

کۆمیدی یا جەفەنگی بابەتێکی پەروەردەیی و فێرکردنە، بەو کەسانەی بیانەوێت لەم بوارەدا بنووسن و خۆیان تاقی بکەنەوە.. مامۆستایانی وانەبێژی لەهاتوو و بەئەندێش، گەر بیانەوێت و بتوانن، ئەو بابەتانەی گرانن بە لای قوتابییەکانیانەوە، گەر بەرگێکی کۆمیدی بکەن بەبەریاندا و بە شێوازێکی ئاسان و رەوانی گاڵتەئامێز دایان بڕێژن.. دەتوانن بە ئاسانی پەیام و مەبەستەکانیان بە قوتابییەکانیان بگەیەنن.. قوتابییەکانیان بە ئاسانی و بە خۆشییەوە وەریان دەگرن و فێریان دەبن و لە بیریان ناچنەوە.

لە جیهانی جەنجاڵی پڕ لە سەرقاڵبوونی ئەمڕۆدا، منداڵەکانمان پێویستییەکی زیاتریان بە بە خۆشی و شادی و بە کامەرانی هەیە، پێویستییەکی زیاتریان بە گەشی و بە کرانەوە و رووخۆشی و بە زەردەخەنە و بە پێکەنین هەیە.. پێویستە پێکەنین ببێت بە بەشێک لە ژیانی رۆژانەیان.

لە ئەمڕۆدا، لە هەندێ لە وڵاتانی ئەورووپادا، بە خامۆشکردنی سۆز و ئازارەکانی نەخۆشییەکانی منداڵان، کەسانی گاڵتەئامێز و سوعبەتباز و قوشمەچی و نوکتەباز، سەردانی نەخۆشخانەکانی منداڵان دەکەن و ئاهەنگ و بەرنامەی پڕ لە

پێکەنین و شادی و خۆشییەکی زۆر دەخەنە دڵ و دەروونیانەوە و شتی سەیر و سەمەرەیان پێشکەش دەکەن.. تا رادەیەکی زۆر لە ئێش و ئازارە دەروونی و جەستەییەکانیان کەم دەکەنە.

زۆر بە کورتی باس لە هەندێ لە سوودەکانی چیرۆک و هۆنراوە و چیرۆکەهۆنراوە و شانۆی کۆمیدی و گاڵتەئامێز بۆ منداڵان دەکەین، بەو هیوایەی کە دایکان و باوکان و مامۆستاکان و پەروەردەکاران و نووسەران و هونەرمەندان سوودیان لێوەربگرن:

١ــ هۆنراوە و چیرۆک و چیرۆکەهۆنراوە و شانۆی کۆمیدی، پێویستییەکی گرنگن بۆ هاندانی منداڵان، بۆ ئەوەی هەر لە بچووکییەوە هەوگری خوێندنەوە ببن، دوور لە شێوازی چاولێکەریی تەڵقین ئاسایی و لە ئاخنینی ئامۆژگاری وشک.

٢ــ زەردەخەنە و پێکەنین کارتێکردنێکی ئەرێنییان لە ئاراستەکردنی منداڵان و لە بنیاتنانی کەسایەتی و داهاتوویان دا هەیە.. بە گەشبینییشەوە لە داهاتوو دەڕوانن.

٣ــ بابەتە کۆمیدییەکان کە لە ناوەڕۆکدا مەبەستدارن، هانی منداڵان دەدەن کە باشتر و قووڵتر بیربکەنەوە.. ئەو مەبەستانەش هەڵبهێنجێنن کە لە نووسینەکاندان.

٤ــ نووسەرانی ئەدەبی منداڵان، لە میانەی بابەتە کۆمیدی و گاڵتەئامێزەکانیانەوە، دەتوانن مەبەست و پەیامە ئەرێنییەکانیان و گەلێ پەند وانە بە منداڵان بگەیەنن.

٥ــ بابەتە کۆمیدییەکان، سەرەڕای ئەوەی کە خۆشی و شادی دەخەنە دڵی منداڵانەوە. دڵنیایی و هیوا و گەشبینی و متمانە بەخۆبوونیشیان پێدەبەخشن.

٦ــ بابەتە کۆمیدییەکان هۆکارێکن بۆ هێورکردنەوەی نائارامی و گرژی و تووڕەیی و هەڵچوون و شڵەژان و دڵەڕاوکێ و بە لە بیربردنەوەی دڵتەنگی و خەفەت و خەمۆکی.

٧ــ زەردەخەنە و پێکەنین و رووخۆشی و گەشی و کرانەوە، هۆکارن بۆ پێکەوە هەڵکردن و بۆ دروستکردنی هاوڕێتی و پەیوەندییەکی ئەرێنی لە نێوان منداڵاندا.

٨ ــ بابەتە کۆمیدییەکان، حەز و چێژی خوێندنەوە لە دەروونی منداڵاندا دەڕوێنن.

٩ــ پرەنسیپە ئەرێنییەکانی رەوشت بەرزی و رەفتار دروستی لە منداڵاندا دەڕوێنن.

١٠ــ بابەتە کۆمیدییەکان، چێست و چالاکییەکانی منداڵان شحن

و تازە دەکەنەوە.
١١ـ بابەتە کۆمیدی□کان، باری مەینەتی□کان سووک دەکەن، سوودێکی زۆری تەندروستییان هەیە، چارەسەری گەلێ لە گرفت و لە نەخۆشی□ دەروونی و جەستەییەکان دەکەن، سوودێکی زۆر بە ماسوولکەکان و بە دەمارەکانی لەش و
بە خوێنبەرەکان د□ بەخشن.
١٢ـ بابەتە کۆمیدییەکان، سۆز و خۆشەویستی و دڵنەرمی و ئاسوودەیی و دڵسۆزی و دل□قانی و راستگۆیی و هاوسۆزی و هاوخۆشی بە منداڵان د□ بەخشن.
لە ئەدەب و فۆلک□ل□ری کوردیماندا، گەلێ چیرۆک و چیرۆکەه□ن□راو□ و ه□ن□راوە و شانۆی کۆمیدی و گاڵتەئامێزمان هەن، کە بۆ منداڵان و مێردمنداڵان شیاون.. بۆ نموونە، چیرۆکی (مریشکە قوندە.. دەچێت بۆ شاری شووکردن) ئەمەش بەشێکە لە دەقی چیرۆکی کۆمیدی (مریشکە قوندە) کە چیرۆکێکی فۆلکلۆریی رەسەنی کوردییە:
مریشکە قوندە بۆ شاری شووکردن بەڕێکەوت.. تووشی شوانێک بوو.
شوانەکە بە مریشکە قوندەی گوتی : مریشکە قوندە بۆ کێوە دەچی؟
مریشکە قوندە گوتی : سندانی مریشکە قوندەی! بۆچی دەڵێی مریشکە قوندە؟!
شوانەکە گوتی : ئەدی ب□□□م چی؟
مریشکە قوندە گوتی : بڵێ :
نازێ .. نازێ
چارۆک .. پێازێ
ر□ق□م□ .. رەقازێ
دەچیە.. کێندەرێ؟
شوانەکە گوتی :
نازێ .. نازێ
چارۆک .. پیازێ
دەچیە .. کێندەرێ؟
مریشکە قوندە گوتی : دەچمە شاری شووکردنێ.
شوانەکە گوتی : وەرە شووم پێ بکە.
مریشکە قوندە: گوتی : باشە، بەڵام چۆنم بەخێو دەکەی؟
شوانەکە گوتی : بە نانی شوانی.
مریشکە قوندە گوتی : کەوا بێ شووت پێناکەم!

(تا کۆتایی چیرۆکەکە ....)
چیرۆك و سەرگوزشتەكانی (مەلا مەزبوورە) و (ئەحەی کوێنو) و (خاڵە رەجەب) و (لالە سەرحەد) و (ئەحەل) و چیرۆک و نوکتەکانی ناو (رشتەی مراوری ـ عەلائەدین سوجادی) کە بەشێوازی گاڵتەئامێز داڕێژراون بەشێکن لە بابەتی کۆمیدی و جەفەنگی.

ئەمەش نموونەیەکی ترە لە چیرۆکی کۆمیدی فۆلکلۆری کوردیمان لە ژێر ناوی هەبوو نەبوو.. کە بۆ منداڵان لەبارە و دەیانهێتە پێکەنین و خۆشی و شادی دەخاتە دڵیانەوە:

هەبوو .. نەبوو
کەس لە مرۆڤ سەرسەختتر نەبوو.
هەڵیانگرت ، جێگای نەبوو.
دایاننا ، رێگای نەبوو.
خستیانە بنمیچ ، دانی چوو بە ریچ.
خستیانە ناو تاق ، چاوی چوو بە زاق.
خستیانە سەر کەڵەک ، کەڵەک رووخا.
گوتیان : کەڵەک بۆ رووخای؟
گوتی : ئەی بۆچی گیا لە بنمدا دەڕوێ؟
گوتیان : گیا بۆچی لە بنیدا دەڕوێی؟
گوتی : ئەی بۆچی بزن سەرقرتم دەکات؟
گوتیان : بزن بۆچی سەرقرتی دەکەی؟
گوتی : ئەی بۆچی گورگ چاوم لێ زەق دەکاتەوە؟
گوتیان : گورگ بۆچی چاوی لێ زەق دەکەیتەوە؟
گوتی : ئەی بۆچی شوان حەلەلەم لێ دەکات؟
گوتیان : شوان بۆچی حەلەلەی لێ دەکەیت؟
گوتی : ئەی بۆچی داپیرە ناهێڵێ بدۆشم؟
گوتیان : داپیرە بۆچی ناهێڵی بدۆشێ؟
گوتی : ئەی بۆچی مشک سەردەڕەم دەخوات؟
گوتیان : مشک بۆچی سەردەڕەی دەخەیت؟
گوتی : ئەی بۆ پشیلە چاوم لێ زەق دەکاتەوە؟
گوتیان : پشیلە بۆچی چاوی لێ زەق دەکەیتەوە؟
پشیلە گوتی : کۆتنەکەی ئەلێ بۆ ریشم،
ئەگەر لەرە بنیشم.
دەچم بۆ شاری تاران،
جگەرە قوت قوت دەکیشم.

(*) تا رادەیەک سوودم لە چەند سایتێک و لەم سەرچاوانە

وەرگرتوون:
١ـ الفكاهة في ادب الاطفال اليوم .. دكتورە وفاء السبيل.
٢ـ الفكاهة ضرورية لتشجيع الاطفال على القراءة .. موقع ميدل ايست اونلاين.
٣ـ ادب الاطفال .. دكتور سمير عبدالوهاب احمد .. عمان ـ الاردن : ٢٠٠٦
٤ـ ئەدەبی منداڵانی کورد.. بەرگی دووەم .. حەمە کەریم هەورامی .. هەولێر: ٢٠٠٧
٥ـ دیلان.. کتێبی خوێندنەوەی کوردی ـ ئاستی دووەم .. دانانی : فەهمی کاکەیی و مەهاباد قەرەداغی و ئەمجەد شاکەلی .. سوید : ٢٠٠٣

ڕێزا شوان
نەرویج : ٢٠١٩